

(701ին Ն. Բ.) սակայն դարձեալ կանգնուեցաւ մինչեւ որ Բարեկրօնի Նախուքողմոսոր թա-
գաւորն անոր վերջին հարուածը տուաւ զայն
ի հիմանց կործանելով. (590ին Ն. Բ.) Գեա
ժամանակաց անոր տեղն ալ մոռցուեցաւ։ Մո-
տերս անգղիական ընկերութիւն մը պարծանքն
ունեցաւ զանիկա դարձեալ ի լոյս հանելով։
Այս խուզարկու ընկերութիւնը 1890ին Օս-
մանեան կառավարութենէն հրաման առնելով
Ատրիքի մէջ պեղումներ ընելու՝ առաջին բաժը
զարկաւ Ումմ-Լաքիս տեղն՝ յուսալով որ պատ-
մական Լաքիսին աւերակաց պիտի հանդիպի։
Գոտացածը չեղաւ, հռովմէական ժամանակներէն
մնացած բնկորներն միայն գտաւ, բայց չյուսա-
հատեցաւ։ Մտադրութիւնը դարձուց թէ-է-է-
Հէզի բլրոյն, որ շրջակայ տեղերէն իբր 100
անգղիական ոտք բարձր է եւ Գազպէն 16
անգղ. մղոն հեռու գէպ ի արեւելք։ Իսկոյն
իմացուեցաւ թէ թէ-է-է-Հէզի աւերակաց կոյտ
մըն է զանազան ժամանակներէ իրարու վրայ
դիպուած։ Պեղումներն եռանդամբ մինչեւ
60 ոտք խորունկ յառաջ տանելով՝ հասան
28 ոտք հաստ՝ անթուրծ աղիւտներով շինուած
կարգաւորեալ պատի մը։ Մակաբերեցին որ ասի
փնտռած Լաքիսին պատն ըլլայ, բայց ապահով
չէին։ Պեղումները շարունակելով՝ 1892ին
Բուսիսի մէջ՝ մեծ հնութիւն ունեցող առար-
կաներ գտնուեցան, որոնց մէջն են Ամնոպփիս
Գ. ին մօրը անուամբ գրողմուած մարգարիտ մը,
բարեկական գլանաձեւ կնիքներ եւ մէկ խեցեղէն
փոքր տախտակ մը՝ որուն գիրն ու լուցան թէ-է-
է-Ամառնա գտնուած պաղեստինեան նամակ-
ներուն բոլորովին նման է։ Այս տախտակն ալ
նամակ մըն է, եւ թէպէտ Զիմրիդայէն գրուած
չէ, սակայն անոր անունը երկու անգամ մէջը կը
յիշատակուի։ Անխոնջ խուզարկութեան հա-
մարտեցան թէ մեր Թուականէն 17 դար յա-
ռաջ Ամոնիսացիներէն շինուած Լաքիսի փողոց-
ներուն մէջ կը գտնուին։ Ահաւասիկ թէ-է-է-
Ամառնա՝ բրջին շնորհիւ՝ թէ-է-է-Հէզիին ինչ
ըլլան երեւան հանեց։

Հ. Ն. Ա.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀՈՒՆԳՐԵՀՈՅՑ ՄԱՅՐՈՒՄԵՐՆԵՐ (ԿԵՐԼՍ
ՀԱՅՐՈՒՄԵՐՆԵՐ) Ի ԳԻՐ ԵՒ ԳՆՏԿԵՐՄ

(Հաշտտա-Կիւնստ)

Պարտաւորութիւնը նա Գործը ողորմաթեան
Եզրայրութեան Երրորդութեան Արեւմտեանը։

ա) Սուրբ Երրորդութեան կորիճկորաց
Եղբայրութիւնը զարտ զայն, ինչ որ վեր գրած
է, պի ունենայ նոր Եկեղեցուն մէջ զմեծ բեմն
Սուրբ Երրորդութեանը իրեն յատուկ խորհողն
շինելու, զոր եկեղեցին հիմնականց Աստուած-
ասէր ժողովուրդն կամք ունի շինելու։ Եղբայրը
զայս բեմին զարգարանքն ու զմեծեղն ու ինչ
որ հարկաւոր է, պի հոգան։ Զսուրբ Երրոր-
դութեան տանը մեծ պայծառութիւնով ու ջերմ-
եռանդութիւնով պի կատարին։ Ամենաուրբ
Հաղորդութիւնը Մօծարանցիայով պի գրվի.
Թափօրներն ու քարոզներն պիլան. ու ասոնց
զամենայն խորհն Եղբայրութեան Սընկէն պի-
տան։ Այս տօնին, վասն ձայնաւոր պատարագին
պիտան մէկ զլօթ։

բ) Պի ունենան իրենց տարեկան Գաբէլլան
Քահանայ, զորն որ իրենց Տէր Աւագերէցն ապ.
Տէր Գաբէլլանը պարտական է յամեն երկու-
շաբթի Սուրբ Երրորդութեան բեմը տարին
յիսուսն պատարագ ասելու. մէկ երկուշաբթիին
վասն կնիքանեաց ու մէկալ երկուշաբթիին վասն
ննջեցելոց այս Եղբայրութեանը։ Ու Տէր Գաբէլ-
լանին այս յիսուսն պատարագին սէպն պի վի-
ճարին ամէն տարի Ի. Ե. Նէմէջի զլօթ։ Երբ որ
Աստուած տայ, որ իրենց Սընտուկն խոճանայ,
ան ատենը Տէր Գաբէլլանը ամէն տարի պի
ասէ հարուր պատարագ Սուրբ Երրորդութեան
բեմն. յամեն երկուշաբթի յիսուսն պատարագ
վասն կնիքանեաց ու յամեն ուրբաթ յիսուսն
պատարագ վասն ննջեցելոց. ու պի տան Տէր
Գաբէլլանին այս հարուր պատարագնուն սէպն
յիսուսն Նէմէջի զլօթ։ Ար կարծիք այս պատա-
րագնուն առանց արդար պատճառի որ չի գտվի,
պիտայ վեց պան ճուրում։

է) Գարձեալ որ վարդուռ յիշատակն ի
պատիւ Սրբոց Եվստատիոսեանց Մարտիրո-
սացն, որոնց անընդուն այս կորիճկորաց Եղբայ-
րութիւնը լոկ միայն կը յիշվէր, ամենեւին չի
խափանվի, պիտան մէկ պատարագի իրենց Տէր
Գաբէլլանին այն օրն, երբ որ տանը սուրբ
Եվստատիոսեանցն կու կատարվի. ու պի ու-

նենան մէկ պատկերը մը, որին մէջ այս հինկ Սրբերն մէկտեղ քաշած ըլլան. ու զայս պատկերքս պի գնին իրենց բնմին մօտի պատըն:

Գ) Գարնանը՝ Տէր Գարեւելանը տարին չորս ձայնաւոր պատարագ պի ունենայ Սուրբ Երրորդութեան բնմը, Մարտի, Յունիսի, Սեպտեմբերի ու Գեկտեմբերի ամսուն վառն մեռած Եղբարց ու Քրմլտաց հոգուն: Այս պատարագնուն ատենը պի դրվե մեծ բնմին դիմաց պարագ գերեզմանն ու գերեզմանին վրայ խաչ. ու բոլոր պի վառին վեց կերուն մեծ ձիրսիկալեւու վերայ. զոր կերոնք Եղբարքը պի հոգան: Տէր Գարեւելանը Հայր մերին դիմաց պի դառնայ դէպ ի ժողովուրդը, յառաջ կարճ իրատ պիտայ վառն օգնելոյ ննջեցելոցն ու յետոյ պի կարգայ սեւ կողով գրքէն զմեռած Եղբարց ու Քրմլտաց անըններն ու ամէնքը ամէն անընին ետես պի ասին: Աստուած որորմի հոգուն: Չայս սեւ կողով գիրքը Տէր Գարեւելանը իրեն քով պի ունենայ ու երբոր մէկիվոր եղբայրս կամ քոյրը մեռնի նա, մէկու մը զերեն անունը մէջը գրէ: Այս չորս ձայնաւոր պատարագին սեպն պիտան Եղբարքն տարին չորս նեմցի զլոջ Տէր Գարեւելանին ու Տիրացոյին որ այս պատարագնունն սպասաւորութիւն կանէ երկուսկան շիշտակ մէկ պատարագին:

Ե) Պատարագին սեպն, որն որ ուխտական կապիւ ու կ'ըլա յառաջ քան զմեռաւորաց ընտրութիւնը, պիտան Տէր Գարեւելանին ինչպէս ատարթն է, կէս զլոջ:

Զ) Պաշխայ տիրացոյին, որ զաղքատ մարդիկաց տղաքը կու սորվցնու կարգալու, պիտան յամեն տարի վեց նեմցի զլոջ:

Է) Եղբարքը պի ունենան վեց ջահ, այսինքն քամու կերոնք, որ ամէն ատեն, երբ Սրբութենով թափօր կ'ըլայ, վեց կարիճ վառման ջահերով պատարախինքն թով երթան ու ամէն հանդիսաւոր տօն օրերուն ու ամէն կիրակի ձայնաւոր պատարագին Հայր մերեն, մինչեւ ի սուրբ սուրբն լընայ. վեց կամ չորս կարիճ չորման զվատման ջահերն բռնին նորա, զորոնք իրենց Մարշալէքն օրտնովադ անէ: Ար կարիճը չուգնայ զայս ջահը բռնելու, մէկ ֆունտ մոմ ճուրում պիտայ: Պաշխայ պի ունենան անխտոր կերոնքն որ կամ ֆունտաօրոնքն կամ Եղբարքը, որոնք ամէն տարի զիրենց տարեկան հախն կու տան, ամէն թափօրի ձեռավըններն վառման ունենան:

Ը) Կարիճներն ամէնքը պարտականին, ամէն թափօրի գալելու ու երկուս երկուս

կարգով ու ջերմեռանգութիւնով երթալու, ինչպէս որ զերենք շարի իրենց մարշալէքն. որն որ զգաւազանը, ինչպէս ալ վեր գրած է ձեռն պիտոր ունենայ ու կարիճնուն մէջ պիտոր երթայ: Ար կարիճը չի հնազանդի մարշալէքին թափօրին ատենը, մէկ ֆունտ մոմ ճուրում պիտայ:

Թ) Երբոր Քրիստոսի ծննդեան աւետիս ատելու քալին ու ջատկին երկուշարթի Հայր մեր, Բրէֆէքցներն յառաջ պի երթան ու իրենց մէջ մարշալէքն գաւազանը ձեռքը. դոցա ետեւանց կարիճները խառն պի երթան: Այս ատենը նային որ չի հարբին, հոգ չանին, պարկեշտութիւնով ժաժին: Ասոր համար կարգելիք, որ հէջ մէկ մարգու տուն մալ ան ատենը խում չի խմին:

Ժ) Երբ Ամենապատիւ Եպիսկոպոսն, Աւաջնորդն այս երբիս այս քաղաքս գալու ըլայ, պարտական ին կարիճներն ձիւսոր իրեն դիմաց էլէլու. նոյնպէս երբ երթալու ըլայ զինք ուղարկելու. ու մէկ քանի կարիճ օրտնովադ անելու որ զառաջնորդն մինչեւ ուրիշ քաղաք ուղարկին: Ար կարիճն այս ատենը չի հնազանդի Բրէֆէքցներն, երեք ֆունտ մոմ ճուրում պի տայ: Նմանապէս Տէր Աւագերիցուն ամենայն հոգեւոր բանի, ինչպէս որ ատարթն էղիլէ ինչպաս, պարտականին հնազանդելու կարիճներն նոյն ճուրումին պատժոյն:

ԺԳ) Եղբարքը որ կամ իրենց կենդանութեան ժամանակն, կամ ալ իժով մահուան էտեւանց, մէկմէկի վրայ զգրիստեմական սերն կարնան ցրցնելու, անոր համար, այն երկու ընտարծ եղբայրն, որոնք ալ վեր օխշում բռնզգին մէջ գրած ին (կամ գորա որ տունը չիլան, օգկայ Եղբարց պի ասին), երբոր մէկնվոր Եղբայրը հիւանդանայ ու աղքատութեան համար անձարակ մնայ, տես պի երթան հիւանդին ու պի հոգան որ իրենց Եղբայրութեան Սընկէն այն հիւանդին որորմութիւն տան ու գեղբանքն ալ պի հոգան նորա առողջութիւնը սեպն: Երբ որ ծանրանայ հիւանդը պի խնդրին քահանայ, որ խոստովանի ու սրբութիւն առնու. ու մէկ քանի կարիճ մը վատած կերոնքնով Սրբութեանը ասիտովադ պի անին. ու երբոր հիւանդ Եղբայրը մեռնի նայ, ամէն Եղբարքը թաղմանը պիտոր գալին ու Եղբայրութեան կերոնքնով զմեռեալ մարմինն պի ուղարկին ու զիրենց առաջին խոստովանութիւնն ու Հաղորդութիւնը մեռածին հոգուն համար Աստուծոյ պի մատուցանին: Թէ որ մեռեալն ունեւոր

է, իրեն Տէրքերը պիտան Արեւիկն ըստակ իրենց կարեացը գօրայ, ու թէ օր մեռած եղբայրը, այնպէս աղքատ է, որ չի կենայ ուսկից զինքն թաղելու, Նղբայրութեան Արեւիկն պի հոգան զնորա թաղումն ու Պատարագի ալ պի տան:

ԺԲ) Որովհետեւ մեռելոց փոս փորելն ու թաղելն թէ մեռած եղբոր ու թէ օգկայ մեռելի, գործ ողորմութեան է, կու յորդորենք ի քրիստոս զկտրիճներն, որ զայս գովելի ատաթը մշտ պահին, ինչպէս որ ինչպիս պահիլին: Որ կտրիճն թէ Նղբօր թէ օգկայի փոս փորելու ու թաղելու չուզենայ գալու, մեկ ֆունտ մոմ ճուրում պիտայ:

ԺԳ) Այս եղբայրութեան մեծաւորաբը նային, որ սիրով կառավարեն զկտրիճներն ու հիկն թեթեւ բանի սեպն մեկու մը չի ճուրմին զիրենք: Բայց այն Նղբայրն որ խալդենայ նա յառաջ պի խրատին. նայ երկուսումն ու իրեքումը պի ճուրումին զինքն ու թէ որ իրեքում ալ չուզենայ հնազանդելու, ան ատենը պի խնդրին զՏէր Աագերեցը իրենց Ասիայն ու պի խրատէ զինքն ու անժումն ալ չուզենայ հնազանդելու, նա Տէր Աագերեցն իրեն ձեռքն ֆունտագործունն ու բրէֆէքընուն զիմաց պի քնջէ զանհնազանդին անունը Նղբայրութեան կոնտակին մէջն ու ալ շատ չիպի ընդունի զնա:

ԺԴ) Թէ օր երկու կամ աւելի կտրիճներ եկեղեցուն մէջ կամ եկեղեցուն ազպարն ծեծկըլին ու կուռ անին, պիտոր Տէր Աագերեցը իրենց դատաստան անէ: Թէ որ եկեղեցուն ազպարն դուս ըլլայ իրենց ծեծն կամ կուռն, եղբայրութեան ֆունտագործներն ու բրէֆէքըններն պի դատին զմեղապարտը: Թէ օր Նղբայրութենէն դուս կտրիճներն ծեծկըլին կամ զարար անին, զայնպիսի մեղապարտն մեծարելի Աղաներն պի դատին:

ԺԵ) Որ կտրիճն եղբայրութեան մեծաւորաց տէրեզին չի հաւնի, ծանրութիւն իրեն իմանալով, կլլայ արելովագ անելու Տէր Աագիրիցուն դատաստանին, ու Տէր Աագիրիցու դատաստանին ալ չի հաւնի, կլլայ ետըը Գերապայտառ Նպիսկոպոսին մօտ արելովագ անելու: Դարձեալ՝ կու հրամայինք որ կտրիճն որ իւղաբերից Աւետարանին չի գտլի նայ. մեկ շէշտակ զայս ճուրում պիտայ:

Չայս ուրեմն եղբայրութիւնս Ամենասուրբ երրորդութեան Ներտաւարաբաց Հայաբաղաբի, որ յեկեղեցւոյն նոյն Ամենասուրբ երրորդութեանն, զոր բարեպաշտ ժողովուրդն շինելոց է, ի Հայրապետութեան Սրբազան փափին Տեսուն

Պէնէտիքոսի Ներքտասներորդին յամի Հինգերորդին եւ յԵպիսկոպոսութեան Գրանգիլ վանիոյ Ամենապատիւ Տեսուն Զօրկէր Գրիգորին յառաջին ամի. սահմանեալ եւ հաստատեալ մերով այցադարական հեղինակութեամբն յամենայն եւ յիւրաքանչիւր վերոյգրեալ կէտս կանոնացն եւ Պարտաւորութեանցն ըստ նոյնն զօրութեանն պատճէնին եւ իմացողութեանն հաստատեմք եւ ստուգեցուցանեմք ի ձեռն կոնտակին այսորիկ: Որոց վասն մեծագոյն ամբողջութեան եւ հաստատութեանն զկոնտակն զայս յատուկ ձեռամբ մերով ստորագրեցաք եւ կըրով ամրացուցանել արարաք: Ի Հայաբաղաբս Կեռլայու Թամի Տեսուն Հազարերորդի Եօթն հարիւրերորդի Քսանեւիններորդին: Իսկ Հայոց Թուին Հազարերորդի Հարիւրերորդի Եօթնանասուն եւ ութերորդի, Օգոստոս ամսոյ, աւուր քսաներորդի:

Տէր Ստեփաննոս Ստեփանեան Ռօշքա Սր. Ա. վարդապետ. եւ Եկեղեցեաց Հայոց Գրանսիլվանիոյ Այցարար. Թ. Բ. Տ. Կ.

Տէր Յովհաննէս Մխիթար Թօհանեան Գեր. վարդապետին Այցարարութեան Կօտար. Գառ. 2.:

Վլզարեան եպիսկոպոսը վախճանեալ 1715ին սկիզբները: Կտակին մէջ յաջորդ թողուց զՍտեփանոս Ստեփանեան Ռօշքա վարդապետը: Հայ եկեղեցականք ու ժողովրդեան պատգամաւորները Կէօրկէն ժողովեցան 1715 Մայիս 20ին, որ նոր եպիսկոպոս ընտրեն. բայց չկրցան մէջերին միաբանիլ: Վերջապէս որոշեցին որ անոր հնազանդին, զոր Հռոմով իրենց խրէին: Սակայն երբ սուրբ Գահ յայս նիւթին մէջ բան մը շրջեց, Մարիամ Թերեզիա Գրանսիլվանիոյ Հայոց եպիսկոպոս անունեց զՄինաս Թորոսեան: Բայց հակառակորդաց խաբդախութիւնն ալ հոգ տարաւ, որ չըլլայ թէ քահանայապետս այս բանն հաստատէ:

Մինաս Թորոսեան՝ Չուազել գերդաստանէն էր: Ի սկզբան վաճառականի մը սատար էր՝ Սիպիւր, ուր որ չէ թէ միայն լաւ սորվեցաւ գերմաներէն, այլ նաեւ Պարսն Պրոսէնթիանին հետ — որ ետքէն Գրանսիլվանիոյ կառավար եղաւ — բարեկամութիւն եղման: Թորոսեան Կերլայ եկաւ, ուր ի սկզբան տիրացաւ, ետքէն քահանայ ու կարգերեց եղաւ: Իր արժանիքը միայն վարձատրել ուզեց մեծ կայսրուհին, երբ

այս տաղանդաւոր քահանայն Գրանսիրուանիոյ եպիսկոպոս ըլաւ։ Բայց թէոգորոս խնամոսեան խորհրդականը, նախանձէն գրգռուած (իւր եղբայրն ուղեց Գրանսիրուանիոյ հայ եպիսկոպոսութեան աթոռը նստեցնել,) իրեն դէմ անհիմն ամբաստանութիւններ հանեց։ Իրը քննելու համար Գարլապուրկէն երկու կա-նոնիկոս իրկուեցաւ Հայաքաղաք։ Ասոնք ուղեցին որ քննութիւնը Սողոմոնեան եկեղեցին ըլլայ։ Ապա այն հայ տիկնայք, որոնք կը կարծէին թէ իրկուած եկեղեցականք կ'ուզեն Հայերն ստիպել որ լատին արարողութիւն ընդունին։ «Մեզի պէտք չէ լատին արարողութիւն» (nu trebuie la noi saecula saeculorum) ըսելով ճամբանին բռնեցին ու եկեղեցի մտնելու չթողուցին։ Քննիչը չկրցան եկեղեցի մտնել եւ առանց բան մը լինելուն եւս դարձան։ — Մինաս Թո-րոսեան։ — որուն անմեղութիւնն ետքն երեւ-ան երաւ — թէպէտ եպիսկոպոս չձեռնագրուեցաւ, սակայն այն 12.000 ֆիորինին դրամա-գլխոյն չաճը, զոր բարեփոխ Մարիամ Թերեզիա ըլլալու հայ եպիսկոպոսական սեղանին համար՝ գրած էր — մինչեւ իր մահը վայելեց։

Հայաքաղաքին առաջին եկեղեցին է Աւետ-ման եկեղեցին, զոր Սիմայեան երկու եղբայրք իրենց յատուկ ծախքով կանգնել տուած են 1724ին։ Եւ որպէս զի եկեղեցին միշտ կան-գուռ մնայ ու պահպանուի, հիմնարկութիւն դրին, որ դրամագլխուն չաճէն տարւէ տարի հարկաւոր նորոգութիւններն ըլլուին ու պատ-շաճ պատարագները մատուցուին։

Եկեղեցւոյս վոյայք յաջորդները կը գլու-նենք գրուած։

«Ըղեկեղեցին Աւետման
շինել տրլաւ ազգ Շիմայեան։

« Զգրաւորէի Ցեր Մինասը,
Bajtai եպիսկոպոսը,
Կամեց իբրեւ մը պատգեղու։
Ժողովուրդը զայս անելու։

Չի թողաւ։ Չէ ամէն պիտ
բարոնէ կամեց զնարս
որը եկին զքահանայն դասել
եւ ըրէր բանը բընեմալ։

Կու գրուալ լա նոյ saecula
saeculorum։ Չայն կու որոս
ամէն քաղքեցոյ որը իրեան
որով բընեմալ ժաման։

Խապար վարդապետին տարան,
բցեր Մինաս արարչուցան,
համ ըզհայ արարողութեան
սերն վարդապետն, պատմեցան։

Խապարութիւնը վաղաքրբն լեզուա ըլլալուն պատ-
շառն անտարակոյս այն է, որ քննիչը հայերէն ու հայ
տիկնայք հունգարերէն լեզուն չէին գիտեր։

ԱՅ, կի մրտածիմ, ինչ սիրով,
ահով ու ջերմեանդութիւնով
ի մէջ այս ժամին երգեցին։

առաջ ամէն հայք կարդացին։

Ըղեկեղեցի քեզ մարիամ
երգն։ ԱՅ գիտեանս բարեկամ,
Ըլարարութիւն բընեմալ։

Կարող չիմ չի յարաջելու։

Հայ լեզվով հոս կի պաշտովէր
Աստուած սրբոսանց կի պատգովէր։

Մէկ բերան զէնկի խոճաւն,
որպէս աղքատն, աղան։

Աղան դարձ մէկ կի նըստեր
հետ տիրացունուն կի երգէր։

Ըղպատվական շարականներ
եւ ըզժամասացութիւններ։

Ով զըսմեփանոսին գիրքը
գարդալու պարտաքին տակը
Խըմամթ ունէր, նա կի գընէր
օսգի բընեմալ կի շարէր։

Ու ասորը կանգնելին
աղաներն ու կի բախլէր

Նորա, ով զայն կի գընարովէր
որ զգիրքը կերնով երգէր։

Բայց Սողոմոնեան եկեղեցին բաւական չէր
հաւատացնող բազմութիւնն իր մէջն ընդու-
նելու։ Ուստի եւ հասարակութիւնն որոշեց որ ի
պատիւ Ս. Երրորդութեան, քաղաքին կենդանոր
— գլխաւոր հրապարակին մէջ — մեծագործ
կաթողիկէ մը կանգնէ։ Հարկաւոր նիւթերը
պատրաստուեցան, ու 1748ին սկսաւ եկեղեցւոյն
շինութիւնը։ Յովհ. Գառալը եպիսկոպոսական
փոխանորդն ու կանոնիկոսպետը (Domprobst),
մայր եկեղեցւոյն հիմնաքարն օծեց նոյն տարւոյն
Հոկտ. 8ին։ Գործին վոյս հսկողն էր Խաչիկ
Խաչեան հայ քահանայն։ Ասոր մահուանէն
ետեւ վերակեցութիւնը վրան առաւ Ցեր Խաչիկ
Տուհայեան։

Ազգայինը՝ ժողովածոյք մ'ըրին մէջերնին
ու առաջին տարին քաղուեցաւ եկեղեցւոյն
շինութեանը համար 11.671 ֆիորին, 78
քառանդան։ Ամենէն շատը առաւ Ալեքսա
եկեղեցականը, 9376 ֆիորին։ — Մարիամ
Թերեզիա տուաւ 1754ին՝ 3600 ֆիորին,
Մինչեւ 1776, ժողովեցին մեր պապերը
81.836 ֆիորին ու 22 քառանդան։ Քաղաքը
տուաւ մինչեւ յիշեալ տարին 22.752 ֆլ.
96 քառանդան։ — Ասանկով՝ մինչեւ 1776,

ծախքն եղաւ ընդ ամէնը, 108.189 ֆիորին 18 քառանգան, Սրբարանն (sanctuarium) գմէթը ներկելու համար, տուաւ Գր. Գաբադան 85 կտոր ոսկի կամ 425 հունգ. ֆիորին: Մեծ տապանակն եւ քարակոփ վանդակը (candelii) շինել տուաւ Պետրոս Պալլայանն ու վճարեց 876 ֆիորին: Յովհաննէս Յակոբշայի ծախքովը շինուեցաւ աւանդատան պղտիկ երկամէ դուռը 159 ֆիորին 55 քառանգանով: Ութը մեծ քարէ սիւներն, որոնց վրայ յատկապէս կը յենու եկեղեցւոյն բուն կամարը՝ շինել տուաւ Վարդան Վրզաբեան: — Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի խորանը շինուեցաւ վաճառականաց ընկերութեան ծախիւքը: Աստուածածնի Վերափոխման խորանը կանգնեց խաղախորդաց ընկերութիւնը: — Այս հրաշակներ տէնքին շինութեան համար պազայիններէն զատ — Մարիամ Թերեզիան դուրս առնելով — ոչ ոք դանկ մը տուաւ: Միայն քաղաքը՝ մեր կրօնասէր հայրերն ու աստուածապաշտ անկապը — որոնք կամովին իրենց գոհարներն ու ոսկեղէնները եկեղեցւոյ խորանին վրայ դրին — կանգնեցին այս փառաւոր կաթողիկէն:

Առաջին պատարագն ըսուեցաւ 1759 Սեպտ. 8ին: Այս միջոցին սրբաբանը լմնեցած էր: 1801ին պատարագն կեցած էր գեղեցիկ աշտարակն ալ, երբ յանկարծ Մայիսի 4ին, կէս օրէն յառաջ՝ ժամը 10ին, ամբողջն ինկաւ կործանեցաւ: — 1804ին. Յունիս 17ին Յովսէփ Մարգանֆի եպիսկոպոսն օծեց զեկեղեցին: Նոյն տարւոյն Օգոս. 2ին. Թագուհւոյն հրեշտակաց օրը, նորէն կայծերը զարկաւ աշտարակին: — Արդէն 1800ին Ս. Երրորդութեան օրը իջարկած էր, բայց մեծ փնա մը չըլլաւ: — ու պրնեցաւ: Կտորած մեծ զանգակը նորէն ձուլելու հարկ եղաւ: Այն օրէն մինչեւ հիմայ բան մը չպատահեցաւ, վասն զի աշտարակին վրայ լաւ շանթածիկ դրուեցաւ, ու մէկալ կողմանէ եկեղեցին ապահովագրեցաւ: Կը դնեմ հոս, թէ՛ Սողոմոնեան ու թէ՛ մայր եկեղեցւոյն պատկերները: — Վերջինին մեծութեանը վրայ գաղափար մ'ունենալու համար գիտնալու ենք, որ երկաթնութիւնը 58 մէգր, ներքին լայնութիւնը — մէկ պատէն մինչեւ մէկալ պատ — 22 մէգր եւ 80 սանդիւմէգր. իսկ պատերուն հաստութիւնը մէկ մէգր եւ 25 սանդիւմէգր է: Եկեղեցւոյն դստի չորս պատերուն բարձրութիւնը՝ մինչեւ դարեւանդը, կամ աշտարակներուն հիմը 22 պատն մէգր է: Ասկէ մինչեւ մեծ աշտարակին ծայրը՝ 29 մէգր

ու 18 սանդիւմէգր, ըսել է թէ եկեղեցւոյն բարձրութիւնը՝ աշտարակովը հանդերձ 51 մէգր ու 18 սանդիւմէգր է: Եկեղեցւոյն ճակտին դիմացի ճարտարաւուեստ վանդակապատին սիւներուն վրայ կեցած են, տասուերկու առաքեալներուն քարէ քանդակները:

* * *

Կարճատեղ որոշմանիւր:

Վաղաքային խորհրդանոցն իր դատաւորն ու խորհրդականներն ընտրելէն ետեւ, առաջին գործքն եղաւ՝ եկեղեցւոյ ու բարոյական կենաց վերաբերեալ քանի մը օրէնքներ՝ աւանդադրութիւններ դնել ու անոնց պահպանութեանը վրայ խստիւ հսկել եւ չպահովները սուգանք պատժել:

Ասոց գլխաւորները համառօտեմ հոս.

1. Թէ որ Ս. Յակովբայ պահքը ծննդեան պահքին հետ մէկտեղ հանդիպի, փայ անշարժ, ինչպէս որ է: — Եթէ Բրիտանիոյ ծնունդը չորեքշաբթի կամ ուրբաթ ալ գայ, միս ուտուի: Բայց ծննդեան ութ օրն ալ միս ուտել չ'ըլլար. կաթնեղէն կրնայ ուտուիլ: 2. Յայտնութեան ճրագաւուցքն պահք բռնելու է, սուրբ Եկեղեցւոյ հրամանն համեմատ: — Թէ որ Մկրտութիւնն ու Աստուածայայտնութիւնը չորեքշաբթի կամ ուրբաթ իյնայ, միս ուտելու հրաման չ'կայ: — Ով որ հին սովորութեան համեմատ՝ Յայտնութենէն ետեւ ութը կամ տասն օր միս կ'ուտէ, եկեղեցւոյ երկու ֆունտ մոմ տալով պատժուի: 3. Բուն բարեկենդանին յաջորդող եկուշաբթին ու երեքշաբթին — Հայոց սահմանած օրինացը դէմ — միս ուտող՝ հինգ ֆիորին տուգանք վճարէ: — Մէկն որ Զատիկէն ետքը չորեքշաբթի եւ ուրբաթ մենչդէն ուտէ մինչեւ համարաձեւ, պատժուի: — Նոյն իսկ ձամբորդութեան մէջ՝ պահքի օրերն առանց հրամանի միս ուտել չ'ըլլար: 5. Կիրակի օրերը եկեղեցի չ'զնացողը, քարոզ չ'սողը եւ կամ տնի օրերն առանց հրամանի սուրբ չ'ընողը՝ պատժուի: — Ծննդեան յիսնակին (advnt) մէջ հարմարաւորութիւն ու երաժշտութեամբ մեծահաց սեղան ընողն՝ եկեղեցւոյ հինգ, իսկ քաղաքային վարչութեան երկու ֆիորին տուգանք վճարէ: 6. Դուազատիկն — 1729ին — շտիւրի, ըստ Լեհաստանի Հայոց Հակառակ կեցող թէ՛ եկեղեցականն ու թէ՛ աշխարհականը տասն ոսկի վճարէ: 7. Ամեն երեք տարի մէյ մը ընդհանուր ժողովք գումարուի, հեղ մը Կերլայ, հեղ մը Ներխաբե-

Թուպղուս: 8. Թէ որ մէկը՝ հին սովորութեան համեմատ, այն դիտարկութեամբ, որ իր մեղացը թողութիւն պիտի ըլլայ՝ տուար մորթեմ, կամ մատաղ ընէ, տասուերկու հունգարական ֆիորին տուգանք վճարէ: Եթէ տուգանքը չի վճարեր, երբիքն պարտութի: 9. Կախարդութիւն ընողը, կամ կախարդական ջուր գործածողը, կամ ուրիշին ընել տուողն ու խրատողը՝ քանուչորս ֆիորին վճարէ: 10. Գիտնայ ամէն մարդ, որ իր գուտորը միայն այն ատեն կրնայ նշանել, երբ տասուերկու տարին լրինացած է. ու տասու-իրեք տարեկան եղած ատեն կրնայ հարսնացնել: Քահանան, որ վերոյգրեւել ժամանակէն յառաջ նշանն օրհնէ կամ պսակը, տարի մը իր թեմէն ու եկամուտէն զրկուի: 11. Ամէն մարդ գիտնայ, որ երեք տարի ետքը գլխուն վրայ մարգարիտ ու ակնեղէն կրնէ արգելուած է: Երեք տարին անցնելէն ետեւ — գլխուն վրայ գտնուած — մարգարիտն ու ակնեղէններն՝ եկեղեցւոյն պիտի տրուին: 12. Հարսանեաց ատթիւ ոչ դը պարտական է կերակրեղէն խրելու: Բայց փեսային օգնութիւն ընելն արգելիւալ չէ: Ո՛չ զփեսան եւ ո՛չ զհարսը պէտք է բաղանիք տանիլ: Ասկից ետքը թաշկինակ ալ պէտք չէ բաժնել: Բայց եթէ հատ մը փեսաւերին, հատ մը փեսային, հատ մը փեսային հօրն ու հայտ մը վատահին: Ո՛չ քահանային, ո՛չ պիրովին եւ ո՛չ մէկու մը խալած խրկուի: Հարսն քօրեղիւ հրաման չկայ. եւ ոչ ալ փեսան գտակին վրայ նարտ դնէ: Սակայն հարսին գլխուն վրայ պսակ կրնայ դրուիլ: Ամէն մարդ հարսնիք չհրաւիրեն. հազա զանոնք միայն, զորոնք հարսին ու փեսային հայրն ուղէ: Պսակուելու ատեն, եկեղեցին՝ կերուն եւ այլն տանիլ չըլլար. եւ ո՛չ ալ հարսին ու փեսային մեղր տրուի որ ուտեն: Պսակին դառնայէն ետքն, ո՛չ եկեղեցւոյն բաժնի եւ ո՛չ ուրիշ տեղ խուսի ծխելու: հրաման կայ: Փեսան սրով չերթայ պսակուելու: Հարսանիք գնացողը՝ փեսային ու հարսին պարգեւ չառնի: Բայց հայրն ու մայրը կրնան իրենց կարողութեանը համեմատ պարգեւ տալ: Ասոնց դէմ ընողն երեք ոսկի տուգանք վճարէ: 13. Հինգ հարիւր ոսկիէ նուազ ունեցող բարակ չուխայէ հագուստ չգործածէ. եւ ո՛չ ալ այսպիսիներուն ամուսիններն դամասկէ եւ ուրիշ թանկագին նիւթէ զգեստեղէններ հագնին: — Բայց իւրաքանչիւր դը, ինչ որ միշտն հիմակ ունեցած է եւ կամ ծնողացմէ ընդունած է, զանոնք կրնայ գործածել: Սակայն եթէ լիմացուի, որ մէկը հիմակ ասանկ հագուստ

կարած կամ կարել տուած է, եկեղեցւոյն տասուերկու ֆիորին, իսկ դատաւորաց մէկ ոսկի տուգանք վճարէ:

Կը յաւելում, հոս համառօտիւ յիշուած օրէնքներուն բուն ընագիրն, ըստ ժողովոյն արձանագրութեան, որ դուսմարուած է Կերպայ հայաբաղաքն 1727ին:

«Թվ. ԺԼԶ. օգոստոսի 11. եւ ի Թվոյն քրիստոսի 1727. տեփտեմ. ա.»

Հետհօգն աստուծոյ կամեցողին փարեաց ժողովեցանք միք հայոց աղբս, թէ քահանայք, թէ աշխարհականք ի քաղաքս հայոց կեռալ. ու հաստատեցինք մեր մէջ զսուրբ միաբանութիւնը, որ այս ներգոյ գրեալ կանոններն ու բունգրեկն մեան անշարժ ու հաստատ մեր մէջ մշտնջանապէս: Ու վով որ այս կանոններուն ընդէմ կաննի, թէ քահանայ, թէ աշխարհական նա, ունենայ պատիժ քաշելու, կամ թէ ճուրում տալու, ինչպէս որ ալ վար գրած է:

ա) Նախեւառաջ, թէ օր հանդիպի Ս. յակօբա հետ ծնըդեան պատուքը մէկտեղ, նա, տեղը մշնայ անխախտ: Ասոր ընդդէմ կաննողը, ճուրում ունենայ տալու եկեղեցուն բ. օսդի:

բ) Երբնուգր. թէ օր դշ. կամ ուր. հանդիպի. ուտիս ուսով եկեղեցւոյն ատաղին գօրայ:

գ) Երբնուգր. ետեւ ութն օր, մարդ ալ հրեց՝ չուտէ. ինչպէս որ ալ վաղուց հաստատած է զպս բանըս: Միայն ճերմակ ուտելու թողութիւն կայ. ու թէ օր հրեց ուտենայ, ունենայ ճուրում տալու բ. մաճրի:

դ) Թէ օր ջուր օրհնեաց ճրագալուծն, այսինքն խրումըն ուտեաց օր ըննի, նա, պարտ է պաս ուտելու, սուրբ եկեղեցւոյն հրամանին գօրայ: Վօժօրն դէմ ըլլայ, ունենայ բ. մաճրի եղեցուն ճուրում տալու ու ա. ալ դատաւորաց:

ե) Թէ օր ջուր օրնէնքն պատուց օր ըննի, ինչպէս դշ. կամ ուր. նայ պարտական ըլլայ ամէն մարդ, զպարտ տեղը բըրնէլու. ու ուտիս չուտելու, սուրբ եկեղեցւոյն ատաղին գօրայ: 2հ հնազանդօրն ունենայ ճուրում տալու, սուրբ եկեղեցւոյն գ. ֆունդ մամ. ու դատաւորաց ա. մաճրի:

զ) Թէ դովի մեր մէջն, օր վաղուցու սովորութեան գօրայ ջուր օրհնեացն ետեւ ը կամ թ օր հրեց ուտէ, ունենայ եկեղեցւոյն

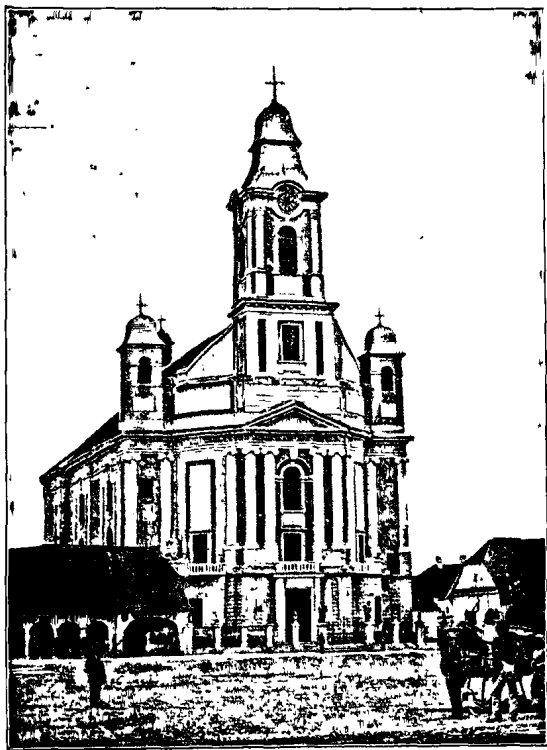
¹ Խորի, վաղաքերէն բառ է. կը նշանակէ այն Ժառանգի, որուն մէջ պահէք օրերն ալ միս ուտելու հրաման կայ

ճուրում տալու ք. ֆունտ կերօն. ու դատաւորաց ք. մաճրի:

ե) Թէ օր մէկնիւփօրն բուն բարկենդանին, քշ. ու գշ. ուտիս ուտէ ընդգէմ մեր Հայոց սահմանքին, նայ ունենայ ճուրում տալու եկեղեցուն գ. մաճրի ու դատաւորաց ք. մաճրի:

ուտէ, անանց թողութեան, նա, ունենայ ճուրում տալու եկեղեցոյ ք. ֆունտ մօմ ու դատաւորաց գ. մաճրի:

է) Վօփօր տօն օրն կամ թէ կիրակիքն ժամ չիքա, պատարագ եւ քարօզ չի լսէ, կամ թէ զտօնըն չիբընէ արանց պատճըռի եւ հրա-

Մ Ա Յ Բ Ծ Կ Ե Ղ Ե Յ Ի

ը) Թէ օր մարդ գտիլի, օր զատկին ետեւանց, զարտ զճերմակ ուտիս կամ զխոզակ պան մխտղէն ուտէ մէկնիւփօրն գշ. կամ ուրբաթն, կամ ինչուրի համարձում, ըսդ հին սովորութեան, նայ ունենայ ճուրում տալու եկեղեցուն ք. մաճրի. եւս դատաւորաց ք.:

ի) Թէ օր մարդ ճամբօյն, կամ ուրիշ տեղ պասուց օրն ճերմակ ուտիս կամ թէ միս

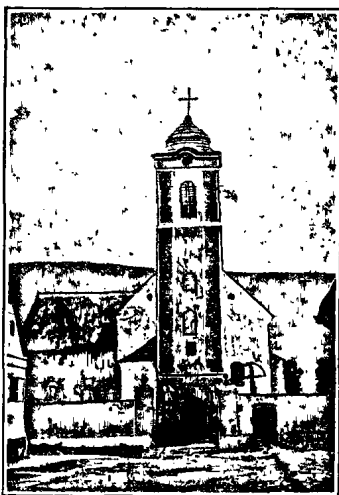
մանի, նայ, ունենայ եկեղեցոյն ք. ֆունտ մօմ տալու ու դատաւորաց ք. մաճրի:

իւ) Վօփօր տափէնդին հարանիք կամ թէ շանփօք, կամ թէ հարկ լաւաւոցմով՝ անէ, նա, ունենայ եկեղեցւոյ ք. մաճրի ճուրում տալու ու դատաւորաց ք. մաճրի:

Յ Պրանտիւռանիոյ Հայոց Ընդհաւը՝ կը նշանակէ, երաժշտութիւն, նաւագարան:

ԺԺ) Զուգադատիլն, որն որ կուգայ Տայոց թովին աճՏ. ին. եւ ըստ լաթինացոց 1729 ին, Զ. ին տարին ունենանք կատարելու, այնպէս ինչպէս որ լեճցի Տայերն կի կատարին, այսինքն Ը. ին տեղը զՀճն բանեցնելու, որ շիտակ գայ զատիկին: Օվ որ ասոր հակառակ ըլլայ, թէ քահանայ, թէ աշխարհական, ունենայ ճուրում տալու եկեղեցւոյն եւ օսգի ու գատաւորաց եւս եւ օսգի:

ԺԳ) Ամեն երեք տարի ընդանրական Ժուզովք ըլլայ մեր մէջ. ա. անգամը ի կեռլան, ուրիշ անգամ մը ի Պաշտօնը կարգով, որ թէ

ՍՈՂՈՄՈՐՆԱՆ ԾԿԾՆԵՑԻ

քահանայ, թէ աշխարհական ըլլայ, ունենայ իբ մը մեծ տարտ կամ պակասութիւն, թէ հոգեւոր ու թէ մարմնաւոր, նայ, ընդգրկի Ժուզովին մէջ: Ու վոր քաղքըցիքն հակառակ ըլլան, այս Ժողովքին, նա ունենան ճուրում տալու ին մանրի. արնատ գումանայիս:

ԺԴ) Ին որ մարդ տալար մօրով. վատ դիտաւորութեամբ, հին սօգորութեան գօրայ, թէ անով մեղաց թողութիւն պի գտնու, կամ թէ իւր անուշ անէ, կամ մատաղ. նայ ունենայ Ժք. մանրի ճուրում տալու եկեղեցւոն, ու թէ թէրիւր չիտայ, աս ատաթիւր, աս երկրէն քարովի ու դուս էլէ:

ԺԵ) Վճօր կախարդութիւն անէ, կամ աղօթէ, կամ երկու զարնաւոր ջուր արնու. եւ

ուրիշ բան ալ, ասոնց գօրայ կախարդական անէ, կամ օգկային անէլ տայ, կամ խրատէ, կամ մահանայ ըլլայ, այնպիսի մարդն իդ մճրի. ճուրում տայ եկեղեցւոն: Իրեբում բայը ըլլայ մեծաւորացը:

(Ըբօրուսիէն)

ՅՈՎՀ. ԱՆԾԻՅ

ՄԱՅՆԵԱԳՐԱԿԱՆ

26 հ. 739 էջ
830,
Ս-Գ-Վ,
էջ 63:

ԽՈՒՍԶ ՍԵՂՈՂԻՍԻ ԻՄՈՍՏԵՍԻՐԻ ԱՌԱԳՐԱՆՈՍ ԿԱՅՍՐ

- Բնդ Ժամանակն ընդ այնոսիկ յարում Անդրիանոս ի Պարսա երթալը, եւ իրեւ. եկն յԱթէնս, լուա զՍեկնոգէ՝ եթէ կորովի իմատաւեր է, եւ անխաւատութեամբ զինքն
- 5 Հանձարեալ է. որով եւ կոչեցեալ առ ինքն՝ բազում աշխատանք մարտուեալ ի հարցմանք առակաց: Եւ նա ոչինչ ետ պատասխանի. Եւ թաաւարն զայլապէս ընդ անմեծարանն առաջի սինկղիտոսին, կոչեաց
- 10 զուրհանդակն զի ոպանէ զնա, եւ պատուէր տուեալ անէ. Երթ Նախ բռնադատես. թէ խաւով ոպան, եթէ ոչ՝ կենդանւոյն այրոր անջիր: Եւ զահապատին վաղվաղակի զճրտման կատարեալ, տանէր ի նպատակն պաշ-
- 15 Նանեւ, եւ ատէր. Հասեալ է աւր մահաւ եւ կենաց. եւ զմահաբեր վաղակաւորն ի վերայ

* Յաջորդ հրատարակութիւնս զորոմանելու համար միտ ղնելու է երկու կէտի: Ամբողջ բնագիրը թուարկեալ է անընդհատ տողերու կարգաւ, որոնց թուին համեմատ եղած են կոշմունք ծանօթութեանց մէջ: Դասգրին ներքեւ իւրաքանչիւր տողին թուին համեմատ դրուած են նոյն տողին ընթերցումով տարբերութիւնք միւս մեղադրաց մէջ: Ասոնց ուրեմն միայն ընդարձական ծանօթութիւնք են: Ուրիշը ծանօթութիւնք, ի մասնաւորի բաղդատութիւնք հայոյն ընթերցումով յոյն, ասորի եւս ընդարաց չեն՝ եղած են ամենէն ետն առանձին զեկով. (տես էջ 276 եւս): Այնտեղ ալ կոշմունք եղած են ըստ տողից մեր հրատարակութեան:

Ճշտատարակութեան հիմն առնուած է Վեների թիւ 739 (ճառելու. ԺԺ, էջ 830—834) հեռագրին, որուն ընթերցմանը Ա նշանաւորով կը նշանակենք ուր որ ուրիշ ընթերցում մը նշանակեալ ընտրած ենք: Վարդգէսի փորձ մասն եւ. Վճիւրը կը գտնուին հրատարակուած ի Սեդէր, Ա, (այս. Վեներ. էջ 63—70), որուն Անն ունեցած ատկու տարբերութիւնք Շ կը նշանակեն: Վարդգէս թողեցրէն մասամբ մեր Գտաւ. թիւ 320 հեռագրին հասկատար մը, (հին թիւ 101 Բ, թէ. 1a) զոր B առաւով կը նշանակենք:

Սեդէր. Բ "Կապար. . . Բ հեռագրին մէջ բուն փերագիրն կը պակսի եւ միայն նիւթից ցանկին մէջ (թէ. 3a) այսպէս կը գրուի. "Եւ պատարաբանիցն Սեկուդարս իմատաւարի:

- Ճ A զՍեկնոգէ:
Ճ A անխաւատութեամբ:
Ճ A կոչեալ:
Ճ A անխաւատեց:
Ճ A թէ խօսք. C եթէ խօսք:
Ճ A գտնուպետիւն:
Ճ 14—15 A ասներ. . . ասեր. — C որ մահաւ: